

діагностовано на випускному курсі, що свідчить про погіршення здоров'я з віком. Доволі сильно настрої (28%), самопочуття (40%) та активність (40%) змінювалися в гірший бік у групі другого курсу. Це пояснюється тим, що ці досліджувані лише почали ознайомлюватися з екстремально-професійною діяльністю і, порівняно з іншими групами досліджуваних, найбільше були зацікавлені в добрих результатах і найменше були задоволені отриманими результатами.

Висновки. З метою покращання професійно-екстремальної підготовки у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності змодульовано психолого-тренувальний центр, де під час тренувань проводиться медичне та психофізіологічне обстеження. В результаті виміру артеріального тиску до експерименту і після нього виявлено астенічний, гіперстенічний, нормостенічний типи реагування. Найбільш адекватно реагують на збільшення навантажень та екстремальні умови саме нормостеніки, а гіперстенічні та астенічні типи, внаслідок погіршення функціональних параметрів організму, відчувають і погіршення психоемоційного стану, що, у свою чергу, впливає на працездатність. Досліджено передстартові емоційні стани, характерні для фахівців з надвичайних ситуацій перед виконанням бойового завдання: стан бойової готовності, стан лихоманки, стан апатії. Найбільш сприятливий – стан бойової готовності. Доведено, що у процесі професійно-екстремальної підготовки кількість осіб, які реагують станом бойової готовності на екстремальні ситуації, збільшується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козяр М. М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях / Козяр М. М. – Львів : СПОЛОМ , 2004. – 376 с.
2. Психофізіологічний професійний відбір плавскладу водного транспорту : методичні вказівки. – МВ 7.7.4.-093-02. – К., 2003.
3. Самонов А. П., Вяткин Б. А. Психологическая подготовка пожарных / А. П. Самонов, Б. А. Вяткин. – Пермь : Кн. изд-во, 1975. – 47 с.
4. Вільям Ф. Ганонг. Фізіологія людини / Вільям Ф. Ганонг ; [переклад з англійського]. – Львів : Бак, 2002. – 580 с.

УДК 159.9: 371.13

Ступакова О.В., к. психол. н., доцент кафедри психології та педагогіки факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ

В даній статті розглянуто вплив практичних занять із психологічного консультування на механізми самосвідомості курсантів – майбутніх психологів органів внутрішніх справ. Виявлено, що проходження практичних занять із психологічного консультування внесло зміни у самосвідомість курсантів. Констатовано, що важливим фактором формування особистості фахівця – психолога ОВС є комплексна система навчання спеціаліста, яка б передбачала надання професійно-освітньої підготовки та розвиток необхідних особистісних якостей відповідно до умов діяльності.

Ключові слова: психологічне консультування, самосвідомість, психолог, курсант, професіонал, навчання.

В данной статье рассмотрено влияние практических занятий по психологическому консультированию на механизмы самосознания курсантов – будущих психологов органов внутренних дел. Обнаружено, что прохождение практических занятий по психологическому консультированию внесло изменения в самосознание курсантов. Констатировано, что важным фактором формирования личности специалиста – психолога ОВД является комплексная система обучения специалиста, которая бы предусматривала предоставление профессионально – образовательной подготовки и развитие необходимых личностных качеств в соответствии с условиями деятельности.

Ключевые слова: психологическое консультирование, самосознание, психолог, курсант, профессионал, обучение.

Постановка проблеми. Психологія відноситься до числа тих професій, в яких особистість фахівця має винятково важливе значення. Фактично в сучасних умовах питання психологічного забезпечення основних видів діяльності в межах ОВС залишаються без належної уваги. На сьогодні існують розбіжності в поглядах представників різноманітних спеціальностей в межах ОВС щодо необхідності та можливості використання психологічної науки в питаннях профілактики та розкриття злочинів. Крім того, у процесі професійного співробітництва спеціаліста-психолога з представниками різних підрозділів та відділень ОВС виникають принципово нові проблеми, визнані різними професійними позиціями спеціалістів по відношенню до значущих об'єктів сумісної діяльності. Важливим фактором формування особистості фахівця психолога ОВС є система навчання спеціаліста, яка б передбачала надання професійно-освітньої підготовки та розвиток необхідних особистісних якостей відповідно до умов діяльності. Дана робота присвячена дослідженню впливу практичних занять із психологічного консультування на різні аспекти життєдіяльності курсантів ХНУВС – майбутніх практичних психологів у системі МВС.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній і зарубіжній психології існує безліч підходів до дослідження структур, якостей і форм прояву свідомості і самосвідомості, професійного в тому числі. В останні роки великий інтерес науковців викликають не тільки теоретичні питання, але й прикладні аспекти, тісно пов'язані з формуванням і розвитком свідомості та самосвідомості людини в різних сферах професійної діяльності. Як встановлено в дослідженнях К.А. Абульхановой-Славської, Є.А. Климова, Т.В. Кудрявцева, А.К. Марковой, Л.М. Митіної, на будь-якому етапі професійного становлення відбуваються суттєві зміни у структурі образу – Я суб'єкта діяльності. У свою чергу спостерігається і зворотна тенденція: зміна в самооцінці себе як професіонала впливає на динаміку професійного навчання та професійну ефективність. Звідси впливає значущість теоретичних і практичних досліджень проблеми професійної самосвідомості.

До особистості практичного психолога ОВС висуваються подвійні вимоги. З одного боку, він повинен володіти загальними для психолога психологічними знаннями та вміннями, з іншого – має володіти специфічними навичками, необхідними для роботи з практичними працівниками ОВС. Крім того, у процесі професійного співробітництва спеціаліста-психолога із представника-

ми різних підрозділів та відділень ОВС виникають принципово нові проблеми, визнані різними професійними позиціями спеціалістів по відношенню до значущих об'єктів сумісної діяльності. Як відомо, існуюча система професійної підготовки психологів-практиків недостатньо приділяє уваги особистісному розвитку курсантів-психологів і практично не розглядає самосвідомість курсантів як ресурсне джерело професійного формування і розвитку, хоча ця проблема вимагає активної участі й розробок. Майбутній психолог-спеціаліст повинен мати не тільки фундаментальну теоретичну базу в обраному ним терапевтичному напрямі, але й вміти застосовувати ці знання на практиці. Тому ми вважаємо за необхідне ввести факультативні курси навчання з психологічного консультування, де б курсанти змогли виступати у ролі консультантів з так званими «живими» клієнтами. На наш погляд, це має бути перспективним шляхом покращення якості вищої психологічної освіти у ВНЗ МВС України.

Як було зазначено вище, наша робота присвячена визначенню ступеня впливу практичних занять на самосвідомість курсантів, – майбутніх психологів.

Для проведення дослідження було сформовано дві групи – експериментальну та контрольну, що складається з двадцяти осіб кожна. До груп було включено досліджуваних – курсанти 3-го та 4-го курсів Харківського національного університету внутрішніх справ віком від 19 до 21 року, що навчаються за спеціальністю «Практична психологія». Кількість дівчат в експериментальній групі становила 16 осіб, юнаків – 4. У контрольній групі – 13 дівчат і 7 хлопців. У групах виділяються і вимірюються досліджувані нами явища і цілеспрямовано змінюються шляхом впливу проведення практичних занять із психологічного консультування в експериментальній групі. По завершенні експерименту, а в контрольній групі після закінчення певного терміну, рівному часу проходження практичних занять, знову проводяться виміри, явищ, які нас цікавлять.

У дослідженні було використано наступні методи: тестування – тест двадцяти відповідей "Хто Я?", опитування щодо життєвих цілей та експеримент у вигляді практичних занять із психологічного консультування на основі тренінгових занять.

Для виявлення особистісних установок і соціальної ідентифікації піддослідних було проведено тест 20 відповідей "Хто Я". Ставлення до себе розкривається через показники самовизначення та самосприйняття, які було поділено на чотири категорії:

А) фізичне Я (сприйняття себе як об'єкта в часі та просторі, не наділеного характеристиками поведінки та відношення до інших);

Б) соціальне Я (ставлення до себе як до об'єкта соціального світу, залученого у структуровані ситуації взаємодії і пов'язаного з іншими за допомогою норм, прав і обов'язків, обумовлених тією або іншою соціальною роллю);

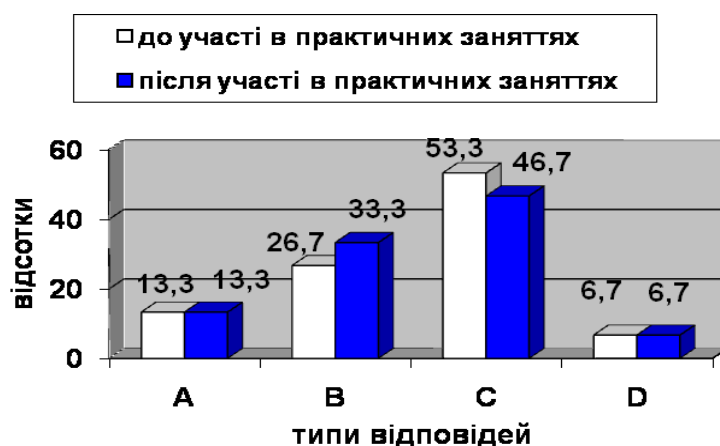
С) рефлексивне Я (сприйняття себе як об'єкта власної рефлексії, з точки зору індивідуального стилю поведінки та характеристик особистості, які переживаються людиною як суб'єктивно значущі);

Д) трансцендентальне Я (сприйняття себе, абстраговане від будь-якої конкретної соціальної ситуації та інших суб'єктів).

Необхідно відмітити, що усі досліджені нами курсанти позначали свою стать на самому початку списку, тобто ідентифікували себе як таких, що нале-

жать до своєї статі. Це говорить про сформованість позитивної статевої ідентичності, певне різноманіття рольової поведінки, прийняття своєї привабливості як представника статі та дозволяє робити сприятливий прогноз відносно успішності встановлення і підтримки партнерських взаємовідносин.

Проаналізуємо дані, наведені на рис. 1, які відображають порівняльний аналіз когнітивного самосприйняття майбутніх психологів до і після їх участі у практичних заняттях.

Рисунок 1. Порівняльний аналіз когнітивного самосприйняття майбутніх психологів до і після їх участі у практичних заняттях (%)

В цілому по експериментальній групі можна зробити висновок, що особистісні установки піддослідних потрапляють під категорію С, що включає суб'єктивні визначення, які тим не менш пов'язані із соціально релевантними характеристиками поведінки. Рефлексія піддослідних спрямована на конкретні статусні та рольові позиції, які вони займають або могли б займати у групі і в суспільстві в цілому, про що свідчить тенденція до збільшення відповідей типу В (33,3%), на відміну від результатів групи до участі у практичних заняттях за типом В (26,7 %). Незважаючи на збільшення відповідей типу В (33,3 %), після проходження занять, переважають відповіді типу С (46,7 %), хоча і тенденція за даним типом відповідей трохи знизилась – С (46,7 %). Такі зміни доводять підвищення соціалізованої форми поведінки курсантів експериментальної групи. На третьому місці залишаються відповіді типу А з незмінним результатом (13,3 %). Найменша кількість вибору відповідей типу D (6,7 %), що може свідчити про більш серйозне ставлення до тестування.

Для виявлення цільових орієнтацій досліджуваних їм було запропоновано завдання, в ході якого вони були повинні написати 10 життєвих цілей і проранжувати їх. У ході опрацювання цілі було розділено на такі групи:

- 1 – до цієї категорії відносяться цілі, які стосуються складання іспитів, закінчення інституту, роботи, кар'єрного і професійного зростання;
- 2 – група, що об'єднує цілі, що стосуються здоров'я, фізичного вдосконалення;
- 3 – до цієї групи було віднесено цілі, що стосуються інтересів, захоплень, задоволень, подорожей, хобі;

4 – цілі, що стосуються створення сім'ї, виховання дітей, любові, турботи про близьких, батьків;

5 – цілі, досягнення яких покращує стосунки із друзями, спілкування, контакти;

6 – матеріальні цілі; зарібок, покупка майна, матеріальне благополуччя;

7 – цілі особистісного зростання, самовдосконалення, бажання змінитися;

8 – до цієї категорії було віднесено цілі досягнення щастя в тому розумінні, в якому кожен обстежуваний його уявляє.

Проаналізуємо дані, наведені в рис. 2, який відображає порівняльний аналіз цільових орієнтацій особистості у майбутніх психологів ОВС до і після проходження практичних занять.

Рисунок 2. Порівняльний аналіз цільових орієнтацій особистості у майбутніх психологів ОВС до і після проходження практичних занять (%):

1 – професійне зростання; 2 – здоров'я; 3 – захоплення; 4 – сім'я; 5 – контакти; 6 – матеріальні цілі; 7 – особистісне зростання; 8 – досягнення щастя

Як видно з рис. 2, до участі у практичних заняттях результати експериментальної групи дещо змінилися. Показник вибору за першою категорією цілей, пов'язаних зі складанням іспитів, закінченням інституту, роботою, кар'єрним і професійним зростання, до проходження практичних занять досягав 22,5 %, але вже після занять піднявся до 31,0%. Це пояснюється тим, що курсанти експериментальної групи прагнуть підвищення рівня свого професіоналізму в галузі обраної спеціальності та їх розуміння своїх задач та обов'язків.

Другий показник категорії цілей, що стосується здоров'я, фізичного вдосконалення, знизився з 2,5 % до 3,0 % вибору. Рівень вибору лишився досить низьким, що свідчить про досить незначну актуальність цього питання в даному віці. Цілі третьої критерії, які стосуються інтересів, захоплення, задоволення, подорожей, хобі, до проходження практичних занять обрали 5,0 %, а після проходження тренінгу всього 3,5 % досліджуваних. Тобто ми спостерігаємо спад вибору у даній групі, можливо, через переоцінку цінностей. Вибір цілей четвертої категорії, що передбачає створення сім'ї, виховання дітей, любов, турботу про близьких, батьків, до проходження практичних занять – 18,0 %, а після зріс до 27,5 %. Це свідчить про те, що курсанти відповідають життєвому циклу сім'ї і готові до сепарації. Цілі п'ятої категорії, пов'язані з покращенням стосунків із друзями, спілкуванням, спочатку сягали 2,0% вибору, а після – 1,5 %. Можливо,

такий низький результат вибору зумовлений достатньою впевненістю в собі. До проходження практичних занять матеріальні цілі (26,0 %), що стосуються заробітку, купівлі майна, матеріального благополуччя, які представлені у шостій категорії, посідають перше місце, тоді як після проходження результат вибору знизився (31,0 %). Це пов'язано з переоцінкою цінностей. Найменша актуальність простежується, як і до (3,5 %), так і після (1,5%) проходження тренінгу, серед цілей сьомої категорії, які пов'язані з особистісним зростанням, самовдосконаленням, бажанням змінитися. Відповіді восьмої категорії, до якої було віднесено цілі досягнення щастя в тому розумінні, в якому кожен досліджуваний його уявляє, до проходження практичних занять сягають 20,5 %, а після спостерігається спад до 12,0 %. Таким чином, ми бачимо, що до проходження тренінгу у курсантів спостерігалися деякі труднощі у формулюванні своїх бажань, та вже після практичних занять вони більш чітко уявляють свої цілі. Слід зауважити, що виявлені розбіжності між двома групами не знаходяться в зоні значущості при $p < 0,05$. Таким чином, можемо підвести підсумок, за результатами методики з яких видно, що аналіз цільових орієнтацій особистості у майбутніх психологів ОВС до і після проходження практичних занять зазнали невеликих змін, виявлені розбіжності не знаходяться в зоні значущості при $p < 0,05$. Але, провівши контент – аналіз, слід зауважити, що у майбутніх психологів відбулась переоцінка цінностей. Простежується сприйняття себе як психолога, професіонала, а не просто працівника міліції; має місце наукова діяльність, а не просто підвищення звання. Тобто ми бачимо тенденцію до зростання самосприйняття курсантів через усвідомлення своєї професії.

Проаналізуємо дані, наведені на рисунку 3, які відображають порівняльний аналіз середньозваженого рангу цільових орієнтацій особистості у майбутніх психологів ОВС до і після проходження практичних занять.

Рисунок 3. Порівняльний аналіз середньозваженого рангу цільових орієнтацій особистості у майбутніх психологів ОВС до і після проходження практичних занять: I – професійне зростання; II – здоров'я; III – захоплення; IV – сім'я; V – контакти; VI – матеріальні цілі; VII – особистісне зростання; VIII – досягнення щастя

В експериментальній групі цілі, що стосуються професії, до практичних занять в середньому перебували на рівні 5-го рангу, тобто ставлення до майбу-

тньої або цієї навчання і роботі було досить нейтральним. Після практичних занять не було виявлено досить достовірних відмінностей. Спостерігалась лише тенденція до зниження значущості цієї групи цілей в цілому. Група цілей, що стосуються здоров'я, також була для курсантів не актуальною, не було виявлено достовірних відмінностей після практичних занять (до практичних занять середній ранг дорівнює 5,4; після – 6,85). Цілі, що стосуються інтересів, хобі, подорожей, задоволень, перебували до і після практичних занять на рівні, який свідчить про їх неактуальність (до практичних занять середній ранг дорівнює 7,25; після – 7,55). Спостерігається лише слабка тенденція до ще більшого зниження їх неактуальності. Швидше за все, у досліджуваних подібні цілі в достатній мірі реалізуються в життя або відходять на другий план як менш актуальні. Після практичних занять не спостерігалось зміни кола інтересів, не виникали нові й не актуалізувалися колишні інтереси. Достовірних розбіжностей за результатами виявлено не було.

Перше тестування показало, що сімейні питання знаходилися на неактуальному рівні (середній ранг дорівнює 5,4); після практичних занять – 2,6. Можна припустити, що практичні заняття вплинули на дану групу цілей. Повторне тестування засвідчило, що прагнення створити благополучну сім'ю, проявити турботу стало актуальним. Це можна пояснити впливом нової отриманої інформацією в ході практичних занять, яка стосувалася сімейних питань. Досліджуваним роз'яснювалася важливість сім'ї, міжособистісних відносин, роль сімейних сценаріїв у подальшому житті.

У групі цілей, пов'язаних зі спілкуванням, достовірних відмінностей виявлено не було. До практичних занять ставлення до контактів, друзів було нейтральним (середній ранг дорівнює 3,25). Під впливом практичних занять спостерігається тенденція до зниження значущості цілей, пов'язаних із спілкуванням (середній ранг дорівнює 5,3). Спілкування стає менш актуальним. Це можна пояснити тим, що у досліджуваних не спостерігалось проблем у спілкуванні, отже, не було цілей поліпшити наявні відносини або налагодити нові. Зниження значущості контактів після практичних занять швидше за все можна пояснити тим, що тренінг сприяв більшому самоаналізу, самоспостереження і, таким чином, контакти відійшли на другий план. У цілях, що стосуються матеріального забезпечення, до і після практичних занять спостерігаються достовірні відмінності. До практичних занять матеріальне благополуччя знаходилося на нейтральному рівні (середній ранг дорівнює 6,2). Після практичних занять відбулося зниження значущості цих цілей (7,3).

Цілі, що стосуються самовдосконалення, зміни особистісного зростання до і після практичних занять знаходилися на рівні актуальності для обстежуваних (середній ранг до практичних занять дорівнює 1,15, після – 2,25). До практичних занять курсанти приділяли увагу питанням особистісного вдосконалення, а тренінг лише сприяв цьому. У цій групі цілей достовірних відмінностей виявлено не було.

Прагнення бути щасливим було неактуальним до практичних занять (середній ранг дорівнює 7,45). Після практичних занять було виявлено достовірні відмінності ($t = 7,15$ при $p \leq 0,05$). Актуальність цієї групи цілей стала значно гострішою (середній ранг дорівнює 1,3), щастя стало дуже актуальним для досліджуваних.

В цілому по групі можна говорити про достовірні зміни в цілях, що стосуються сім'ї, особистісного розвитку та прагнення щастя (актуальність зростає) та зниження значущості матеріальних благ.

У контрольній групі обстежувані найбільше націлені на створення сім'ї, виховання дітей, турботу про близьких і на професійні цілі. Збільшилася значущість професійного самовизначення. Неактуальними виступають цілі поліпшення або зміни кола спілкування. Багато в чому на результати тестування в контрольній групі вплинув факт тісного контакту з експериментальною групою та позбавлення їх цінностей участі у практичних заняттях.

Висновки. Порівняльний аналіз когнітивного самосприйняття майбутніх психологів до і після їх участі у практичних заняттях із психологічного консультування показав, що результати тестування до участі у практичних заняттях за тестом 20 відповідей "Хто Я" в експериментальній групі після проходження тренінгу зазнали деяких змін. Стан досліджуваних після тренінгу дещо стабілізувався, виросла значущість сімейних відносин, що проявилось в таких відповідях як: "брат", "дочка", "майбутня мама", "хрещеник", на відміну від контрольної групи, відповіді якої лишились в тій самій позиції: "міліціонер", "подруга", "курсант". Також в експериментальній групі змінився і зміст відповідей, тобто соціальна роль стала самовизначатися через відповіді: «психолог», «спеціаліст», «помічник», «консультант». Тобто ми бачимо тенденцію до зростання самосприйняття курсантами себе через усвідомлення своєї професії.

Досліджуючи особливості цільових орієнтацій майбутніх психологів ОВС під впливом практичних занять, слід зауважити, що у майбутніх психологів відбулась переоцінка цінностей. Простежується сприйняття себе як психолога, професіонала, а не просто працівника міліції; має місце наукова діяльність, а не просто підвищення звання. Також після проходження практичних занять помітно змінилось ставлення до сім'ї та сімейних цінностей, курсанти експериментальної групи вже більш підготовлені до сепарації, зумовленої життєвим циклом сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Климов Е. А. Психология профессионала / Климов Е. А. – М. : Ин-т практ. психологи ; Воронеж : Модек, 1996. – 400 с.
2. Маркова А. К. Психология профессионализма / Маркова А. К. – М.: Знания, 1996. – 256 с.
3. Сибгатуллина И. Ф. Особенности формирования профессионального самосознания слушателей специального факультета переподготовки педагогов-психологов / И. Ф. Сибгатуллина, Э. Н. Ахметшина Э.Н. // Психолого-педагогическое сопровождение образовательного процесса : теория и практика: Региональный сборник научных трудов. – Казань, 2003. – С. 43–47.